

УДК 372.894

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

I. А. Селищева

Криворізький державний педагогічний університет, Кривий Ріг, Україна
irina.selischeva2016@gmail.com

Статтю присвячено аналізу особливостей формування національної свідомості в українському суспільстві, зокрема його молодих представників, в добу незалежності. Становлення та розвиток української державності супроводжується процесом формування та розвитку національної свідомості громадян. Звернено увагу на те, що нині, в умовах реформування вітчизняної системи освіти, є потреба в перегляді ролі історичної освіти у справі підготовки майбутніх поколінь з урахуванням викликів сьогодення. Знання власного історичного минулого, історії свого народу і держави є основою формування національної свідомості і самосвідомості, а також і національної самоідентифікації особи. Показано вплив історичної освіти як провідного чинника формування національної свідомості молодого покоління.

Окрема увага приділяється розрізненню понять «національна свідомість» та «національна самосвідомість». З'ясовано, що національна свідомість це усвідомлення групою осіб належності до певної спільноти, об'єднаної спільними ознаками, як то мова, культура, історія, держава, на колективному рівні, а національна самосвідомість є тим, що на індивідуальному рівні дає підстави до віднесення себе до такої спільноти. Розглянуто чинники, під впливом яких відбувається формування української національної свідомості та її функціонування у суспільстві.

Звернено увагу на те, що однією із ключових функцій історичної освіти має стати забезпечення громадян історичними знаннями та навичками їх аналітичного осмислення, які б дозволили на їх основі сформувати національну свідомість і самосвідомість громадян та слугували б об'єднувачим підґрунтям розвитку неоднорідного суспільства. *Ключові слова:* педагогічна фасилітація; вчитель-фасилітатор; фасилітативна компетентність; компоненти фасилітативної компетентності педагога.

Ключові слова: свідомість; національна свідомість; самосвідомість; ідентичність; освіта; історична освіта

THE ROLE OF HISTORICAL EDUCATION IN FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS

I. A. Selischeva

Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine
irina.selischeva2016@gmail.com

The focus of the article is on the concept of "national consciousness", "national consciousness", the peculiarities of national consciousness formation of the Ukrainian society in the independence period. The influence of historical education is studied; it is a key factor in the formation of national consciousness of the younger generation. Knowledge of our own historical past, the history of our people and the state is the basis of national consciousness and identity, as well as the national identity of the person.

The focus is on the concept of «national consciousness». The «national consciousness» is the awareness of a group of people that they belong to a certain community, united by common characteristics, such as language, culture, history, the state, the collective level, and national consciousness is the fact that at the individual level some grounds are given for referring themselves to this community. The historical education not only provides opportunities for the study of the past, but also contributes to individual human values that are the basis of choice of vital reference. However, a detailed study of historical events, identifying positive interference of different cultures, critical analysis and open discussion of sensitive and controversial issues contributes to overcoming social prejudices and stereotypes.

One of the key features of historical education should be provision the citizens with historic knowledge and skills of analytical thinking that would form the basis of their national identity and consciousness of citizens and serve as the unifying basis of inhomogeneous society's development.

Keywords: consciousness; national consciousness; consciousness; identity; education; historical education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність. Суспільно-політичні реалії в Україні спонукають збільшити увагу до проблеми консолідації нації, одним із шляхів вирішення якої є впровадження нових вимог до освіти і виховання. Особливо актуальним це питання є для країн із постсоціалістичним минулим, зокрема для України, сучасна дійсність якої вимагає виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості справі зміцнення країни, активної громадської позиції тощо. Тож кожен навчальний заклад повинен стати осередком становлення громадянина-патріота, готового самовіддано розбудовувати свою країну як незалежну, демократичну, правову державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти єдності української нації та встановленню миру й злагоди в суспільстві. Вагоме місце в цій справі належить історичній освіті. Вона повинна давати не лише знання фактів історичного минулого, а й навчати молодь розуміти історичний процес, критично осмислювати його, виховувати в підростаючого покоління повагу до національної мови, історії, культури.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах реформування вітчизняної системи освіти, є потреба в перегляді ролі історичної освіти у справі підготовки майбутніх поколінь з урахуванням викликів сучасності. Світ змінюється, держави перетворюються з монокультурних на полікультурні, а питання формування національної свідомості і збереження національної ідентичності в контексті глобалізаційних процесів становить одне з актуальних завдань освітніх систем.

Аналіз публікацій і досліджень Серед тих, хто долучився до детального аналізу поняття «національна свідомість», можна назвати Є. Зелінську, Л. Кулішенко, Г. Михайлишин, Г. Редькіну, О. Ющишина та інших. Наукові розвідки з питань історичної освіти, історичної пам'яті здійснює кагорта сучасних дослідників, а саме К. Баханов, П. Вербицька, О. Пометун, О. Удод та інші. Проте роль історичної освіти у справі формування національної свідомості не отримала, на наш погляд, належної уваги, тож проблема є актуальною і потребує вивчення.

Мета статті – дослідити роль історичної освіти у формуванні національної свідомості молодого покоління, уточнити поняття «національна свідомість» та «національна самосвідомість» і встановити фактори впливу історичної освіти на формування національної свідомості.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

У сучасному багатонаціональному та полікультурному просторі особливого значення набуває вивчення людського суспільства. Аналіз духовних цінностей, які переважають у тому чи іншому суспільстві, допомагає виявити рівень його розвитку та й зрозуміти, чому окреслене суспільство живе саме так, а не інакше. Сьогодні характеризується переосмисленням цінностей та ставлення людства до цивілізації і культури. Процеси, що мають місце в Україні – європоцентричність, пробудження громадянської і громадської ініціативи, виникнення різних громадських рухів, зміни в особистісному розвитку кожного українця – відбуваються на тлі сплеску інтересу та формування нового ставлення до історії, культури, релігії. Кожен народ має свою історію, яка сприяє розвитку національної ідентичності через збереження і відтворення культурних, ментальних, психологічних основ. Він має й свою особисту історичну пам'ять, яка відрізняє його від інших народів та являє собою колективне, спільне уявлення про історичне минуле, відповідно закладає фундамент національної ідентичності [1].

Зміни, які відбуваються нині в політиці, економіці, соціальних відносинах, уможливають піднесення національної самосвідомості, що не може не позначитися на освіті. До того ж вона виступає головним чинником подолання негативного в соціальному житті, формуванні культури, міжнародних відносин в суспільстві, вихованню толерантності. Освітня галузь це ще й царина відповідальності та інтересів держави, яка має забезпечити гармонізацію національних та етнокультурних відносин. Повернення до історії свого народу позитивно впливає на розвиток національної самосвідомості молоді, тому що без аналізу минулого немає сенсу акцентувати увагу на досягненнях культури, освіти та виховання нині.

Відповідно, сучасна школа потребує подальшого розвитку з урахуванням традицій етносу в навчанні і вихованні.

Становлення та розвиток державності супроводжується процесом формування та розвитку національної свідомості громадян. Свідомість – це надзвичайно специфічний, непередметний об'єкт вивчення. Її неможливо побачити, виміряти, зафіксувати у вигляді об'єктивних даних, неможливо виокремити із цього змістового зв'язку, оскільки поза ним вона не існує. Свідомість набуває своєї завершеності та цілісності через самосвідомість. Доречним буде, на нашу думку, розмежувати терміни «національна свідомість» та «національна самосвідомість». Національна свідомість виступає як усвідомлення спільнотою або окремою людиною своєї національної належності, спільної історичної долі, спорідненості геополітичних, культурних, соціальних, історичних інтересів. Вона пов'язана із самоідентифікацією нації [7]. Якщо говорити про національну самосвідомість, то це особливий динамічний складник самосвідомості особистості, який включає в себе усвідомлення індивідом специфічних рис власної нації, відмінних від інших, її історичного минулого, а також відношення до цінностей, які нація напрацювала в процесі свого розвитку. Попри це, у національній самосвідомості зафіксоване бачення національних інтересів та майбутнього власної нації. З нею пов'язане усвідомлення власної державно-територіальної, духовної, історичної, психологічної та культурної соборності, неповторності. Основою національної свідомості є національна самосвідомість, яка розуміється як належність до певного народу й певної культури. Життєвий шлях нації залежить від особливостей її національної самосвідомості [2].

Відповідно до цього, особливої уваги заслуговує думка Є. Зелінської, яка називає фактори, що формують національну самосвідомість, а саме: етнонаціональна культура, геопростір даної нації та її історична доля. Проте історичний фактор дослідниця називає одним з основних, бо, на її думку, саме ті чи інші історичні події ведуть до розквіту або навпаки пригнічують національну самосвідомість і націю взагалі [2].

Зокрема, Г. Редькіна називає чинники, під впливом яких відбувається формування української національної свідомості та її функціонування у суспільстві, а саме внутрішньосистемні трансформації українського соціуму, зовнішні впливи з боку іноземних держав і світових співтовариств, дія психологічної спадщини так званої радянської свідомості, зокрема, доволі широке поширення психологічного типу особистості «радянський українець». Найвпливовішим з них, вона вважає, психологічний тип «радянський українець», тобто тип особистості, який сформувався внаслідок злиття рис типового українця і так званої «радянської людини» [5,148]

Узагальнюючи сказане, зазначимо що свідомість – це феномен людської життєдіяльності. Скеровуючи пізнавальну активність на саму себе, свідомість стає самосвідомістю і, завдяки цьому, виступає вирізненням людини зі світового загалу. Це відбувається як на особистісному, так і на національному рівнях, унаслідок чого фіксуємо національну свідомість, категорію, сутність якої є усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної нації. Національна гідність та самоповага становлять атрибути національної самосвідомості.

Стосовно цього Л. Кулішенко наголошує на тому, що в особистості з розвиненою національною свідомістю і самосвідомістю гармонійно поєднуються такі моменти, як, по-перше, здатність усвідомлювати сутність нації, до якої вона себе відносить, з якою себе ідентифікує; по-друге, надання важливого значення тому, як ставляться до неї, до її нації інші національні спільноти; та по-третє, усвідомлення, що кожна нація є джерелом розвитку й забезпечення всіх інших націй, які разом складають людство. Також ми погоджуємося з тезою дослідниці, що провідна роль у процесі формування національної свідомості відводиться національній школі, де закладаються знання про мову, історію, культуру, особливості національного світобачення, а це, врешті-решт, сприяє формуванню національної свідомості [3].

Слід зауважити, що з проголошенням незалежності України державними інститутами проводиться послідовна політика, спрямована на формування національної ідентичності громадян. Об'єктом цієї політики є перш за все молодь, а основним каналом її реалізації

виступає система освіти. Відповідно, освіта є тим механізмом, що забезпечує передачу наукових знань від одного покоління до іншого. Знання ж передаються й іншим способом – через життєвий досвід, культуру, через безпосереднє спілкування людей. Однак освіта має принципову відмінність від інших засобів передачі знань, бо забезпечує цьому процесові системність та цілеспрямованість. Водночас у процесі освіти в людини розвивається здатність користуватися набутими знаннями, організовувати на їхній основі власну практичну діяльність. Спираючись на знання, освіта навчає людину жити за законами культури, передає їй переважно наукові знання, формуючи наукову картину світу, вибудовує власний ціннісний світ особистості. Тож освіта має унікальні властивості, котрі характеризуються наявністю власних цінностей та норм, а за відповідних умов вона здатна виконувати домінуючу роль і може впливати на суспільство, призводячи до його кардинальних змін [4].

Особливого значення для української держави формування національної ідентичності громадян набуло в XXI ст., у яке Україна увійшла незалежною і соборною. Перед нею стоїть завдання – розбудова всіх галузей і ланок, важливих для життєдіяльності країни. Шлях національної консолідації, формування нової суспільної солідарності в Україні ускладнюють як ідеологічна спадщина тоталітаризму, так і гострі соціальні протиріччя. Виходом із цього становища є повернення до глибокої духовності, яка включає знання історії і культури українського народу. Фундаментом, найважливішим засобом та джерелом формування національної свідомості громадян, органічним компонентом усіх ланок та усіх форм системи освіти є національне виховання. Отже, йдеться про необхідність систематичного і цілеспрямованого виховання національного типу особистості, формування в неї національної свідомості та самосвідомості, чим досягається духовна єдність поколінь, наступність національної культури і безсмертя нації.

Історична освіта покликана забезпечувати можливість для молоді досліджувати шляхи, в який спосіб минуле допомагало формувати різні ідентичності, спільні культури, цінності і формувати толерантне ставлення особистості до різноманітності. Відповідно вони мають не лише отримувати знання про історичні події, але й бути готовими до конструктивного діалогу з представниками різних культур, носіями різної історичної пам'яті, виробити толерантне ставлення до них, повагу до їхніх поглядів [6]. Історична освіта в сучасному суспільстві допомагає молодим людям у формуванні власної ідентичності через розуміння історичних явищ з різних перспектив: особистої, локальної, національної та світової. Водночас поняття ідентичності передбачає не гомогенність, а гетерогенність соціуму, його різноманітність, багатомірність. Це дає змогу представникам різної етнічної, соціальної, політичної належності ідентифікувати себе із українською політичною нацією, сприяє розвитку громадянського суспільства.

Аналізуючи доробок дослідників, П. Вербицька зазначає, що важливим завданням історичної освіти є формування критично мислячої особистості, яка здатна критично оцінити минуле і сучасне, розуміти та поважати погляди інших людей, виявляти готовність до діалогу та здатність здійснити усвідомлений вибір на основі стійких ціннісних орієнтацій. Тому сучасна історична освіта має потенційні можливості стати чинником примирення різних моделей історичної пам'яті, засобом конструктивного діалогу про минулі та сучасні проблеми суспільного розвитку [1].

Відповідно до цього, О. Удод наводить думки відомих історичних постатей про роль історичної освіти: від цілком апологетичної оцінки (О. Бісмарк про шкільного вчителя історії, який відіграв в об'єднанні Німеччини більшу роль, ніж сила зброї й війська) до трактування її ролі як шкідливої (П. Валері: «Історія – це найнебезпечніший продукт, який коли-небудь створювала хімія інтелекту, бо вона робить нації злими, зухвалими, нетерпимими й самовдоволеними»). Роль історичної освіти і знань історії у певні періоди розвитку європейських країн була настільки неоднозначною, що робилися спроби на офіційному рівні заборонити викладання історії. Так, відомо, що з пропозицією відмовитися від вивчення історії в школах протягом наступних п'ятдесяти років після провалу мирних переговорів у Югославії наприкінці 80-х рр. XX ст. виступав міністр закордонних справ Португалії П. де Пінхейро [6].

Проте зміни суспільно-політичного контексту сучасної Європи змістили акценти в бік позитивної оцінки історичних знань. Мета історичної освіти сьогодні полягає у вмінні виявляти упереджені судження, розуміти причини і способи міркування людини і прийняття рішення, пояснювати мотиви і механізми поведінки різних груп українського суспільства в різних історичних ситуаціях; наданні вивченню історії практичного виміру, забезпечуючи зв'язок минулого із сучасністю через демонстрацію можливих способів дії людини й суспільства загалом у складних історичних обставинах. Саме тому важливою функцією історичної освіти є створення у сприйнятті молодого покоління цілісного образу історичного минулого національної спільноти, формування історичної пам'яті суспільства.

Отже, особистість здійснює вибір, керуючись цінностями.

Значущість вибору залежить від того ціннісного критерію, на основі якого він здійснюється. Історична освіта не лише забезпечує можливості дослідження минулого, але й сприяє формуванню в особистості загальнолюдських цінностей, які є основою вибору її життєвих орієнтирів. Водночас детальне дослідження історичних подій, виявлення позитивного взаємовпливу різних культур, критичний аналіз та відкрита дискусія неоднозначних і контрверсійних питань сприяє подоланню соціальних упереджень та стереотипів.

ВИСНОВКИ

Історична освіта відіграє у справі становлення і розвитку особистості надзвичайно велику роль. Знання власного історичного минулого, історії свого народу і держави є основою формування національної свідомості і самосвідомості, а також і національної самоідентифікації особи. Національна свідомість – це усвідомлення групою осіб належності до певної спільноти, об'єднаної спільними ознаками, як то мова, культура, історія, держава, на колективному рівні, а національна самосвідомість є тим, що на індивідуальному рівні дає підстави до віднесення себе до такої спільноти. Тож різниця між цими поняттями міститься саме в протиставленні особи і групи осіб, об'єднаних спільними ознаками. Знання історії, власного коріння є об'єднавчим фактором у процесі національної самоідентифікації особи, а з іншого боку, дає можливість виокремлення спільноти, до якої особа належить, із більш широкого контексту на основі національної свідомості. Однією із ключових функцій історичної освіти має стати забезпечення громадян історичними знаннями та навичками їх аналітичного осмислення, які б дозволили на їх основі сформувати національну свідомість і самосвідомість громадян і слугували б об'єднавчим підґрунтям розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербицька П. В. Проблеми історичної пам'яті у проекції на завдання сучасної історичної освіти / П. В. Вербицька // Вісник Національного Університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – 2012. – № 724. – С.251-254.
2. Зелінська Є. І. Національна самосвідомість та фактори її формування [Електронний ресурс] / Є. І. Зелінська // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2009. – Режим доступу : <http://www.infolibrary.com.ua/books-text-11405.html>
3. Кулішенко Л. Національна свідомість крізь призму світоглядних позицій українців [Електронний ресурс] / Л. Кулішенко // Світогляд - Філософія - Релігія: Зб. наук. пр. – Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2011. – № 1(1). – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5276/1/>
4. Михайлишин Г. Український менталітет в ієрархії цінностей освіти / Г. Михайлишин // Гірська школа українських Карпат. – 2013. - № 10. – С. 89–92.
5. Редькіна Г. М. Розвиток національної свідомості українців в умовах державної незалежності / Г. М. Редькіна // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2010. – Вип. 19. – С. 144-155.
6. Удод О. А. Шкільна історична освіта як репрезентант політики пам'яті / О. А. Удод // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 8. – С. 8-13.
7. Ющишин О.І. Поняття національного характеру, ментальності і національної свідомості як інструмент культурологічного аналізу / О. І. Ющишин // Наука. Релігія. Суспільство: Наук. журнал. – 2010. – № 3. – С. 221-227.

REFERENCES:

1. Verbytska, P. V. (2012). Problemy istorychnoi pamiaty u proektsii na zavdannia suchasnoi istorychnoi osvity [The problems of historical memory in the projection on the task of modern history education]. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu «Lvivska politekhnika»*. *Derzhava ta armiia*, 724, 251-254.
2. Zelinska, Ye. I. (2009). National consciousness and factors of its formation. *Filosofski problemy humanitarnykh nauk*. Retrieved from <http://www.info-library.com.ua/books-text-11405.html> (In Ukrainian).
3. Kulishenko, L. (2011). The national consciousness through the world outlooks positions of Ukrainians. *Svitohliad - Filosofiia – Relihiia : Zb. nauk. pr.* Sumy: DVNZ "UABS NBU", 1(1). Retrieved from <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5276/1/> (In Ukrainian).
4. Mykhailyshyn, H. (2013). Ukrainskyi mentalitet v iierarkhii tsinnosti osvity [Ukrainian mentality in the hierarchy of the educational values]. *Hirska shkola ukrainskykh Karpat*. 10, 89–92.
5. Redkina, H. M. (2010). Rozvytok natsionalnoi svidomosti ukraintsiv v umovakh derzhavnoi nezalezhnosti [The development of Ukrainian national consciousness in terms of state independence]. *Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei*, 19, 144-155.
6. Udod, O. A. (2013). Shkilna istorychna osvita yak reprezentant polityky pamiaty [School history education as a representative of politics of memory]. *Natsionalna ta istorychna pamiat*, 8, 8-13.
7. Yushchyshyn, O. I. (2010). Poniattia natsionalnoho kharakteru, mentalnosti i natsionalnoi svidomosti yak instrument kulturolohichnoho analizu [The concept of national character, mentality and national consciousness as a tool of cultural analysis]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo: Nauk. zhurnal*, 3, 221-227.